

ԱՌԱՔԵԼ ՊԱՏՐԻԿ

ՄԵՐ ԲԱՆԴԱԿԱԶԱՐԴ ԴՌՆԵՐԸ

Մեր Պատմության պետական թանգարանում կան քանդակագործ հինգ դռներ, որոնք պատկանում են ԺԲ—ԺԷ դարերին:

Մեզ հայտնի չէ, թե այդ դռների քանդակագործման արվեստի մասին երբևէ ուսումնասիրություն եղել է: Համեմայն դեպք, ներկա հողվածով փափագում ենք ուշադրություն հրավիրել մեր քանդակագործական արվեստի այդ ճյուղի գլուխ-գործոցների վրա:

Ժամանակագրական կարգով առաջին Մշո Առաքելոց վանքի դուռն է, ՇՁԳ (1134) թվակիր: Այդ դուռը ոչ միայն ուշագրավ է նախապես պատկանած իր վանքի և հնության տեսակետից, ինչպես նաև արվեստագիտական ինքնատիպությամբ, այլև դժբախտաբար միակն է, որ փրկված է 1915 թվականի աշխարհակործան աղետից...

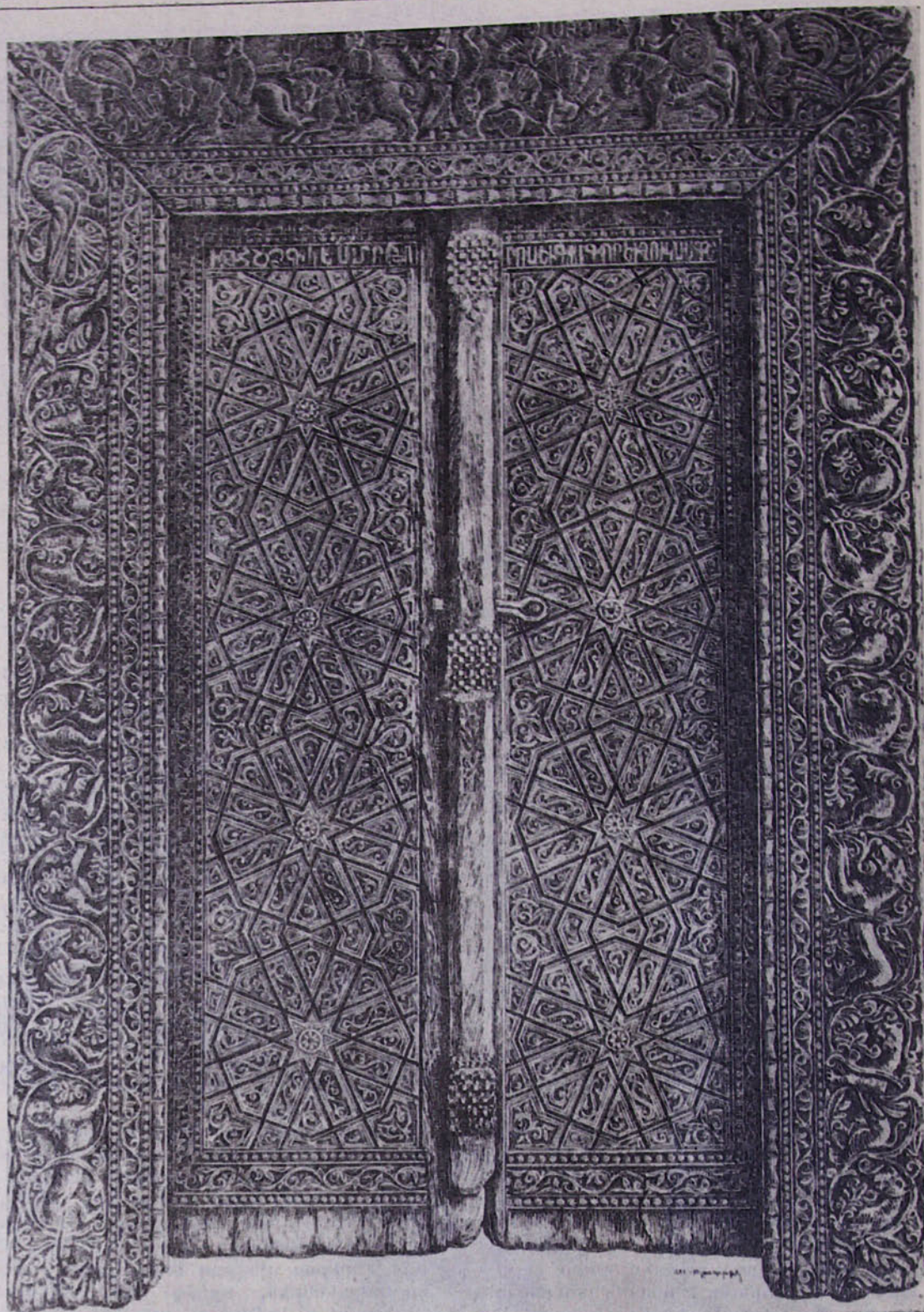
Այս սողերը ստորագրողը շուրջ քառորդ դար առաջ մի հողվածով՝ անդրադարձել էր այս դռան վիճակված բացառիկ նակատագրին և արվեստագիտական արժանիքներին: Այժմ, ուրեմն, անտեղի պիտի լինեն նույնի կրկնությունը: Սակայն կան պատմական և արվեստագիտական հարցեր, որոնք մի հողվածով չեն սպառվում. ժամանակը հաճախ նոր մտքեր է թելադրում: Բացի այդ, անցած քառորդ դարի ընթացքում մի նոր սերունդ է հասակ առել և տեղ գրավել մեր ազգային կյանքում. ուստի հա-

մառոտակի մի անդրադարձումը անհրաժեշտ ենք համարում:

Առաքելոց վանքը գտնվում էր Մուշից ութ կիլոմետր հեռու, մի բարձունքի վրա, որից այն կողմ Սասնա լեռնաշխարհն էր: Վանքը շինված է եղել Մամիկոնյան նշանավոր տոհմի մի շատավիղը եղող Թոռնիկյան իշխանների կողմից: Մինչև 1915 թվականը, ուրեմն, այդ պատմական վանքը Տարոնի և Սասունի հայության հոգևոր կենտրոններից մեկն է եղել: Պարզվում է, որ այդ վանքի ամենից ավելի արժեքավոր հնությունը եղել է հենց վերոհիշյալ դուռը, որի մասին նախօրոք տեղյակ են եղել գերմանացի հնագետները: Դրանով կարելի է բացատրել այն փութաջանությունը, որ նրանցից մի քանիսը շտապ գալիս են Մուշ, ինչպես դիակի հոտ առնող ազնավներ, տեղից պոկում, հանում են դուռը և տանում Բիթլիս՝ ուղարկելու համար այնտեղից Բեռլին, բարեհաճ թույլտվությամբ իրենց թուրք դաշնակցի...

Սակայն բախտն այլ կերպ է տնօրինում: Ռուսական բռնակները շուտով առաջանում են դեպի ամայացած հայաբնակ նահանգները և թշնամու լքած ավարների միջից ձեռք բերում նաև այդ դուռը: Բանակի հայ զինվորականները դուռը հանձնում են դեպի Կովկաս գաղթող հայաժական հայ գաղթականներին, որոնք մեծ զոհողություններով հասցնում են այն Երևան: Այդ դուռն այժմ Պատմության թանգարանի անգնահատելի գանձերից մեկն է ոչ միայն

¹ «Էջմիածին», 1952 թ., № Ա, էջ 23—26:

Մշո Առաքելոց վանքի դուռը (1134 թ.)

որպես պատմական հուշարձան, այլ նաև որպես մեր զարդաքանդակային արվեստի գլուխ-գործոցներից մեկը:

Դուռը գործն է երեք վարպետների՝ ըստ հետևյալ արձանագրության. «Է թ. Հ. ԾԶԳ. ԵՍ ՏՐ ԹՈՐՈՍ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ՂՈՒԿԱՍ ԳԾ — որ է՝ ի թուականի հայոց ԾԶԳ—1134 — ես Տէր Թորոս և Գրիգոր և Ղուկաս գծեցաք, այսինքն քանդակեցինք»: Դռան չափերն են. 185×150 սմ, շինված կաղնեփայտից²:

Վանքի այս դուռն առանձնապես հետաքրքրական է իր այն հանգամանքով, որ չի կրում քրիստոնեական կրոնից հատուկ որևէ մի խորհրդանշան, ինչպես վայել էր: Նույնիսկ մեզ թվում է, որ այս դուռը պատրաստված է եղել հայ իշխանական մի պալատի համար, քանի որ դռան շրջանակը քանդակազարդված է աշխարհիկ կյանքի հատուկ պատկերացումներով: Երկփեղկացի դռան աջ և ձախ կողմի երկու շրջանակների վրա քանդակված են մի շարք ընտանի և գիշատիչ կենդանիներ, զարդակաւոր են գալարուն ճյուղերի միջև ձևավորված և ուղղված ներքևից դեպի վերև ու վերջացած մարդագլուխ-թռչնաձև մեկական հուշկապարիկով: Առավել ևս հետաքրքրական են գլխավերևի շրջանակի պատկերացումները: Աջակողմում գտնվում է սպառազեն սի ձիավոր, իշխանական մի մական բռնած, ձախով կրում է բոլորշի վահան, գեղեցկորեն քանդակազարդ: Նրա դիմացի ձիավորը միգակով զգեստն է վիշապը: Նրանից վերև կա, հագիվ ընթռնելի, ՍԲԹՈՐՈ—գուցե Սբ. ԹՈՐՈՍ—արձանագրությունը: Հաջորդը դեպի ձախ դարձած շեփորող մի անձ է՝ քաղաքացու տարագով: Նրա առջևից արշավում են զինավառ երկու ձիավոր, որոնցից մեկը սուրը առած է ցցել, իսկ նրա առաջից արշավող ձիավորը, ըստ երևույթի մի իշխան, բարձր է բռնել մականը կամ մի գուրգ՝ ընթանալով դեպ առաջ:

Դժվար է մեկնաբանել այս էապես ռազմական բնույթի պատկերները: Համեմայն դեպս մենք վերադառնում ենք մեր այն ենթադրությանը, որ այս դուռը պատվիրված է եղել իշխանական մի պալատի համար, որի կործանումից հետո հավանաբար փոխադրել են այն Առաքելոց վանք, որպես ապահովագույն վայր... Եթե ճիշտ համարվի մեր այս ենթադրությունը, դռան նշանակությունն ավելի ճոր և հետաքրքրական բնույթ կստանա:

Գալով դռան երկու փեղկերին, յուրա-

քանչյուրը զարդարված է երկրաչափական խաչաձևումներով ստացված նմանօրինակ պատկերներով՝ ձևացնելով չորսական ութանկյունիներ, և այլն, կենտրոն ունենալով ութթևանի մեկական աստղանիշ: Դռան ընդհանուր տեսքն այսպես անշուշտ ակնապարար է, քայք ոչ հավատարիմ հայկական զարդարվեստի ավանդություններին, քանի որ թե՛ մեր ճարտարապետության և թե՛ խաչքարային զարդարվեստի մեջ նույն մոտիվն ընդհանրապես չի կրկնվում՝ ձգտելով միշտ այլազանության:

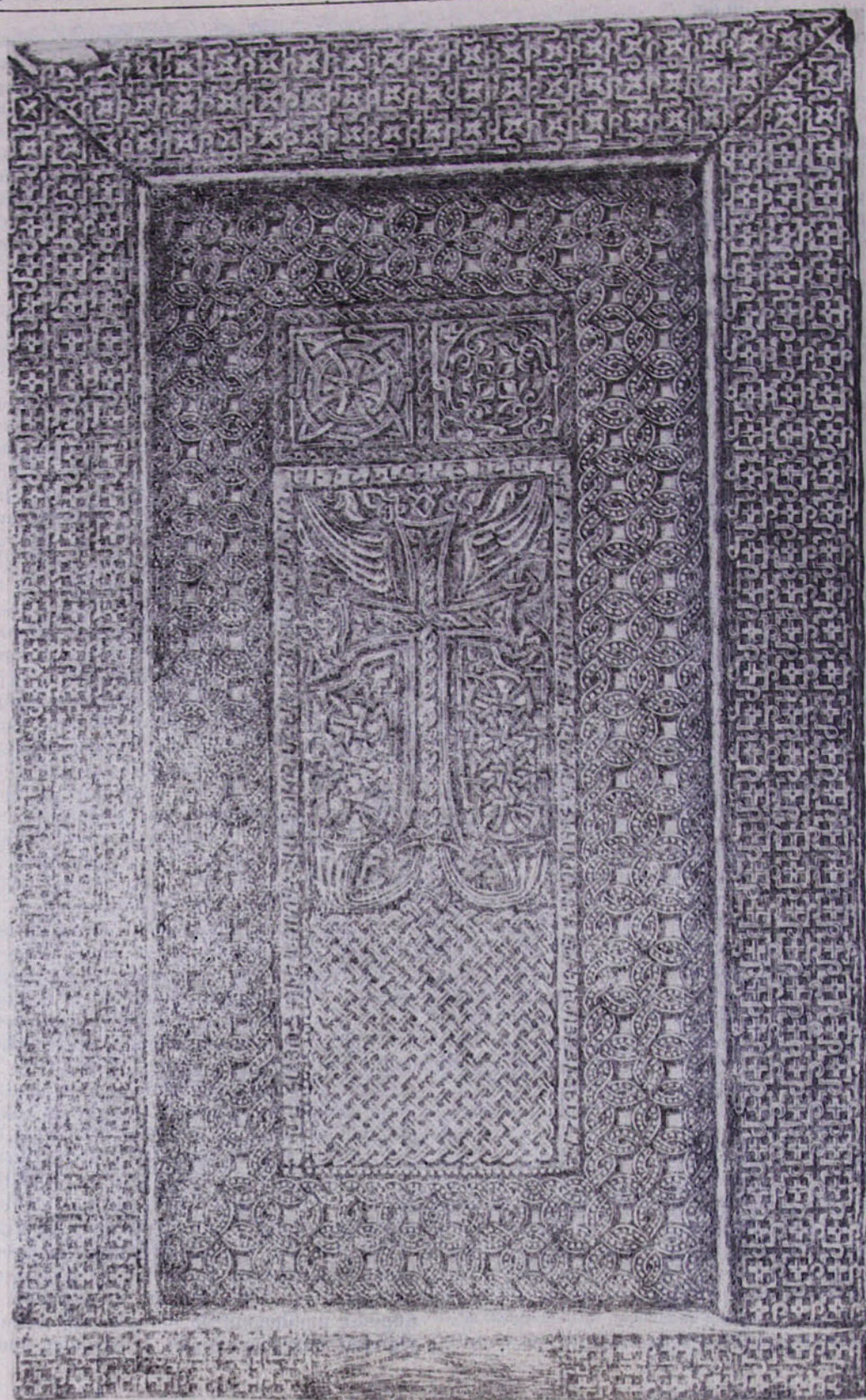
Մշո Առաքելոց վանքի դուռը, այսպես ուրեմն, մեզ դնում է դեռ նորահոր առեղծվածների առջև: Դռանցից մեկն էլ հետևյալն է.

Այս տողերը գրողը տարագրության ժամանակ հաջողել էր կանգ առնել Գոմհայում, ուր մասնակցել էր վերանորոգվող իսլամական մի աղոթատեղիի՝ «Սուլթան Սելիմ Ծամիի» (գործ՝ հայագագի .նշանավոր ճարտարապետ Գոմա Սիմանի) աշխատանքներին որպես որմնանկարիչ: Այդ աղոթատեղիի փայտյա դուռը նույնպես վերանորոգման կարիք ուներ, որը շինված էր բազմաթիվ ու բազմաձև կտորներից, վարպետորեն իրար ագուցված, որոնք երկրաչափական նույնպիսի խաչաձևումներով զարդակաւն այն նույն պատկերներն էին ձևացնում, ինչպիսին Մշո Առաքելոց վանքի դուռն ուներ... Ժամանակով իրարից այնքան հեռու, սակայն արվեստագիտական ավանդույթներով այսպես շարունակված լինելու այդ փաստը մեզ մտածել է տալիս, թե ինչքան անանուն հայ վարպետներ դարերի ընթացքում իրենց գիտությունը, արվեստներն էին ծաղկեցրել Հայաստանից մինչև արաբական երկրներ, մինչև Անատոլիա, մինչև Բոսֆորի ափերը:

Ավելորդ թող չհամարվի, եթե հիշենք նաև, որ վերոհիշյալ դռան վերանորոգումը ևս կատարեց հայ տարադպրաների միջից գտնված ճարտար մի վարպետ, որ սակայն անխոհեմությունն էր ունեցել վերանորոգման գործը շուտ ավարտելու... Ուստի խեղճը ընտանյոք նորից թշվեց դեպի...

Ժամանակագրապես հաջորդ դուռը Սեվանի Առաքելոց վանքին է և կրում է հետևյալ արձանագրությունը.. «Է ԹՎ ՀԱՅՈՑ ՈՒԵ (1178) ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ԴՈՒՐՆ ՍԲ ԵԿԵԴԵՑՈՑՍ ՆՐԱՄԱՆԱԻ ԻԾԵԱՆ ՔՐԴԻՆ ԵՒ ՁԵՌԱՍԲ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ՀԻԻՍԱՆՆ ՈՐՔ ԸՆԹԵՐՆՈՑՔ ՅԻԾԵԱՋԻՔ»: Ինչպես երևում է, քանդակազորական մանրակրկիտ և խնամյալ մի արտադրություն է, 179×110 սմ մեծությամբ և գործն է արհեստով մի հյուանի, որի անունն այսպես հազվադեպորեն է հիշված: Քան-

² Հողվածագիրը 1950—58 թթ. չափագրել և գծագրել է այս և հաջորդ 4 դռները, Պատմության պետական թանգարանում աշխատելիս:

Մանի Առաքելոց վանքի դուռը (1176 թ.)

Մանի Առաքելոց վանքի դուռը (1176 թ.)

դակող վարպետը դրան վրա կատարել է մի ընտիր խաչքարի պատկեր: Այս փաստը ցույց է տալիս, որ նույն անձերն են եղել խաչքարեր «հորինող» կամ փայտյա դռներ քանդակող վարպետները:

Տաթևի վանքի դուռը (1253 թ.)

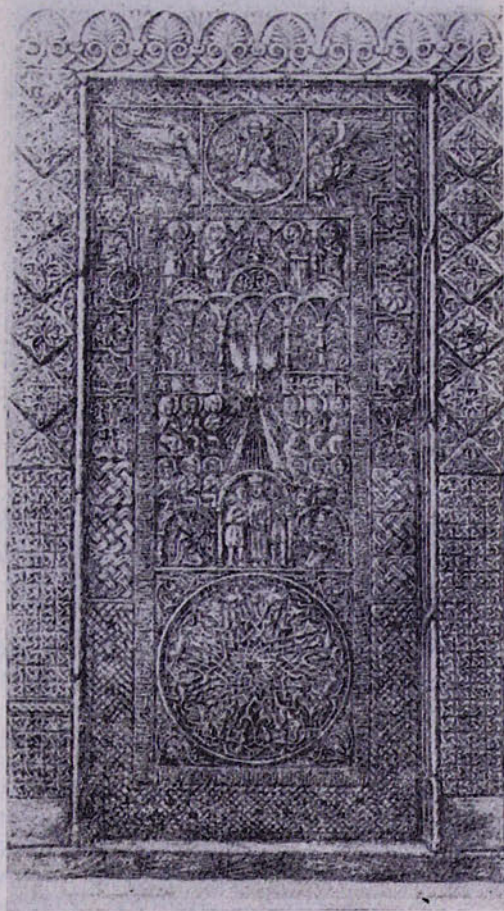
Երրորդ դուռը պատկանել է Տաթևի վանքին և կրում է հետևյալ արձանագրությունը. «2Բ—1253—ԵՍ ՏՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԾԱՌԱԲԱՐՁՐԵԼՈՅՆ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶԴԱՍԵՐՍ ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԶԴՈՒՌՍ ԶԻ ԱՂԱԽԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ ԱՂԱԶԵՄ»:

Դռան մեծությունն է 190×150 սմ:

Այստես, որ այստեղ էլ չկա տաղանդավոր քանդակագործի անվան հիշատակությունը: Այստեղ էլ պատշաճ է համարվել խաչքարային պատկերացումը: Կենտրոնի խաչանշանի երկու կողմի տարածությունը պատած է մեկը մյուսից տարբեր զարդաքանդակներով, ըստ հայկական ավանդական ոճի:

Չորրորդ դուռը նորից Սևանի Առաքելոց վանքին է պատկանել և ունի երկարապատում մի արձանագրություն, դժվար ընթերցելի, որի սկզբում նշված է թվականը՝ ՋՀԱ. (1522): Չկարողացանք հայտնաբերել մեծատաղանդ քանդակագործի անունը, թեև նշված էր: Նա այստեղ հանդես չի գալիս որպես զարդանկարիչ, որքան պատկերող՝ քրիստոնեության հաստատումը Հայաստանում:

նում: Հիմք ծառայող գեղեցկահյուս վարդյակի վրա ձևավորել է երեք կամար, որի կենտրոնական բարձրադիր կամարի տակ ներկայացրել է ս. Գրիգոր Լուսավորչին, որի աջակողմին Տրդատն է խոգագլուխ,

Սևանի Առաքելոց վանքի դուռը (1522 թ.)

իսկ ձախում՝ նույնը՝ թագակիր գլխով, որպես քրիստոնյա: Բարձրից նրանց վրա ճառագում է աղավաղված սուրբ Հոգին: Դեպի վեր՝ շարք-շարք սրբեր կան, աղոթական, ծնրադիր, իսկ ամենավերը բազմած է Քրիստոսը: Նրա երկու կողմում՝ ավետարանիչների կենդանակերպ խորհրդանշաններն են: Դռան ներքին և արտաքին եզերագարուերը ևս ձևավորված են բարձր ճաշակով և զարդաների հաջորդական այլազանությամբ:

Սևանա վանքի դուռը ամենափոքրն է մեր նկատի ունեցած դռներից (175×95 սմ), բայց, ժողովրդի կողմից նկատված լինելով որպես սրբություն, դարերով նրա առջև

Տաթևի ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու դուռը
(1614 թ.)

վառված մոմի և ձեթի ծխից բոլորովին սև-
վացած վիճակում է գտնվում:

1927 թվականի երկրաշարժից Տաթևի
բազմադարյան և պատմական վանքը բոլոր-
ովին ավերվեց: Փրատակների տակից կա-
րելի եղավ փրկել վանքի գեղաքանդակ
դուռը միայն, մեջտեղից երկնդրված: Դռան
շրջանակը չկա. երևում է, որ բոլորովին
ջախջախված է եղել, քանի որ Պատմու-
թյան թանգարանում ցուցադրված է միայն
փեղկը, որի մեծությունն է 193×110 սմ:
Դուռը գուրկ է որևէ արձանագրությունից:
Միայն դռան վերևի ձախակողմյան եռանկ-
յան վրա, հալվանաքար հետագայում, նշվել
է ՌԿԳ (1614) թվականը:

Դռան քանդակագործու՝ ասպանովա-
բար գործն է խաչքարեր հորինող տաղան-
դավոր մի վարպետի, քանի որ նույն խոր-
հրդանիշներն առկա են և նույնպիսի զար-
դական ոճով ձևավորված:

Այս հինգ դռների շարքով էլ փակվում է
միջնադարյան Հայաստանի զարդաքան-
դակային արվեստի սյնքան պանծալի
գլուխ-գործոցներով հարուստ ժամանակա-
շրջանը:

